

МОЖЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ЧЕРЕЗ ТЕКСТОВІ ЗМІ У ВІДНОВЛЕННІ ОСОБИСТІСНОГО РЕСУРСУ ЛЮДИНИ

*Т.С. Гурлева,
науковий співробітник лабораторії
консультативної психології та психотерапії
Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України,
кандидат психологічних наук*

Стаття присвячена опису психологічного забезпечення відновлення особистісного ресурсу людини у кризових умовах через текстові засоби масової інформації (преса, інтернет-видання). Показано, що діалогічна взаємодія психолога і читача у текстових ЗМІ сприяє кращому розумінню людини ситуації, яку він переживає як кризову, віднайденню нею смислів власного життя і внутрішніх потенцій для їх реалізації. Розглянуті умови ефективного діалогічного спілкування психолога з населенням в психотравмівних соціокультурних умовах.

Ключові слова: психологічна допомога, діалог, ознаки діалогу, кризові умови, текстові ЗМІ.

Постановка проблеми. Сьогодні ЗМІ виконують не лише суто інформаційну функцію, вони є каналом вираження і засобом формування громадської думки, дієвим інструментом соціального контролю над владою і державою, а також одним із механізмів психологічної допомоги населенню в кризових соціокультурних умовах. Психологічне консультування через текстові ЗМІ – як вид «заочної» психологічної допомоги – є насущним в часи зовнішньої окупації та агресії, соціально-економічної нестабільності у країні, коли особливо гостро постають питання фізичного виживання, подолання і попередження психологічних травм, життєвого самовизначення тощо.

Теперішня психотравмівна ситуація може гальмувати і спотворювати розвиток особистості, тримаючи її у лещатах страху, зневіри, розгубленості. Але розвиток особистості є неперервним процесом, і він продовжується навіть за найнесприятливіших умов. Науково доведено, що взагалі позитивне функціонування особистості стає можливим у процесі психологічної допомоги за умови конструктивних стосунків «психотерапевт-клієнт» (О.О. Бодальов, З.Г. Кісарчук, А.Ф. Копьєв, К. Роджерс, Т.М. Титаренко, О. Фільц, Т.О. Флоренська та ін.). Психологічна допомога може ґрунтуватися й успішно реалізуватися на засадах різних психотерапевтичних наукових теорій. Суттєвими вбачаються результати наукових досліджень щодо можливості відновлення особистісного ресурсу людини у процесі психологічної допомоги *через ЗМІ з позицій*

гуманістичної психології, яке зумовлює суб'єкт-суб'єктну взаємодію між партнерами по спілкуванню, добровільне й активне сприймання, розуміння, інтерпретацію, застосування, обмін і розповсюдження психологічної інформації. Проте особливості ЗМІ-спілкування, яке забезпечує психологічну допомогу в кризових обставинах, майже не вивчені, хоча створення продуктивної моделі стосунків «психолог-населення» у мас-медійному просторі сприятиме професійному застосуванню фахівцями заочного спілкування як інструменту підтримки і розвитку особистості, що підвищуватиме успішність загального процесу психологічної допомоги як під час, так і після кризових подій в країні.

Мета статті – дослідити особливості та умови діалогічного спілкування між психологом і громадянами за допомогою текстових засобів масової інформації задля збереження і відновлення особистісного ресурсу людини.

Аналіз останніх публікацій і досліджень гуманістичного спрямування засвідчує, що конструктивні психотерапевтичні стосунки передбачають взаємну повагу і довіру особистостей. Такі стосунки означають не маніпулювання людиною, а надання їй можливості свідомо сприймати, інтерпретувати і критично застосовувати отриману інформацію, забезпечують зворотний зв'язок з людиною або групою людей, який сприяє процесу взаєморозвитку партнерів по спілкуванню. І психолог, і людина, яка потребує допомоги, перебувають у рівній позиції людей, які йдуть один одному назустріч, поважають і приймають свого партнера по діалогу. Ідея діалогу у психологічному консультуванні і психотерапії активно вивчається і впроваджується такими сучасними вітчизняними і зарубіжними дослідниками, як Г.В. Дьяконов, З.Г. Кісарчук, Г.О. Ковальов, Є.Г. Осін, М.В. Папуча, Н.В. Чепелева та ін. Саме діалог як зустріч, «спів-буття» (за М.М. Бахтіним), спільне проживання двох і більше людей передбачає і розкриває можливості людини роздумувати, аналізувати, а також сперечатися, висувати власну і приймати іншу точку зору, приходити до певного консенсусу. Діалогічне спілкування, зокрема, через текстові ЗМІ (газети, журнали, інтернет-видання тощо) передбачає осмислення, критичне використання особистістю інформації для активізації власних резервів та вирішення актуальних життєвих проблем.

Виклад основного матеріалу. Умовою діалогічного спілкування через друковані, текстові ЗМІ виступає не гостра кризова ситуація, коли очна консультація чи психотерапія, «живе» спілкування з фахівцем є більш доречним й ефективним, а коли людина схильна до роздумів, дискутування з автором тексту, коли вона готова до розуміння, яке, на думку М.М. Бахтіна, за своєю природою завжди діалогічне. Будь-яке висловлювання, вважає вчений, завжди має адресата, відповідне розуміння якого автор мовленнєвого твору шукає і передбачає [1].

Умовою передбачення розуміння клієнтом певного повідомлення є професіоналізм психолога, знання особливостей потреб людини (кола, групи людей, певної спільноти, до якої звертається фахівець), володіння предметом свого повідомлення. Діалогізм як особистісна якість психолога, інтегральна характеристика особистості, вважають Н.В. Чепелева та Н.І. Пов'якель, включає діалогічну інтенцію, тобто орієнтацію на клієнта як на рівноправного суб'єкта спілкування, вміння встановлювати ефективні контакти з ним, слухати його, здатність вести професійно орієнтований діалог [11]. Завдяки діалогічній інтенції,

зауважує Т.І. Ханецька, психолог здатний сприяти саморозкриттю й пошуку клієнтом істини про себе самого. І навпаки, якщо психолог глухий до цього, то він може своїми реакціями мимоволі блокувати й закривати для клієнта вихід до якихось більш справжніх змістів [9]. Суть діалогічного спілкування, на думку С.А. Куницької, можна розглядати через призму вчення про *домінанту О.О. Ухтомського*: якщо у душі людини переважають тяжкі враження, її домінанта «змінює дійсність», хворобливо спотворюючи її («домінанта на собі», закон «Двійника»). Утім, закон «Заслуженого співрозмовника», тобто домінанта на співрозмовникові, переводить спілкування з монологічної площини у діалогічну. Значить, діалог починається з уваги до співбесідника, до його мотивів, цінностей, потреб, до питання, яке він прагне розв'язати. Адже відчуття співучасті й прийняття іншим відповідає глибинній суті людини, є тією важливою психотерапевтичною умовою, яка знімає тривожність і «захисні механізми», сприяє встановленню «діалогу зі власною совістю» [6]. У своїй праці «Домінанта» О.О. Ухтомський зазначав, що першою необхідною людині духовною домінантою є смисл життя як шлях неперервного духовного самовдосконалювання, постійний рух до ідеалів Істини, Добра, Краси. На цьому шляху і відкривається смисл життя: істинна цінність земних благ, щастя служіння людям, Богу. Така домінанта, писав учений, досягається гуманними стосунками між людьми і методичною організацією їх взаємодії. До гуманних стосунків він відносив любов, співчуття, прийняття, розуміння, допомогу, а оптимальними формами організації – стимул, партнерські стосунки та ін.

Зауважимо, що саме пошук і утвердження вищих, буттєвих смислів надзвичайно важливо враховувати, надаючи психологічну допомогу людині насамперед у кризових умовах. Серед головних цінностей громадян України у нинішній соціокультурній ситуації в країні виступають такі, як людська гідність, честь, справедливість, добродесність, жертвовність, співпереживання, відповідальність, правда, любов, Бог та ін. Таку думку висловлюють і самі громадяни, і висвічують ЗМІ. А значить, попри матеріальні труднощі, погіршення життєвих умов і фізичного стану, наші співвітчизники прагнуть високих, сутнісних життєвих смислів, заради торжества яких вчиняють справжні героїчні подвиги на передовій і в тилу. Завдання психолога, який виступає у ЗМІ, – не лише надавати людині інформацію, певні поради, пропонувати можливий алгоритм дій для само- і взаємопомочі, а *піклуватися про збереження і відновлення цілісності особистості, її життєвої активності, життєстійкості, підтримувати її готовність і прагнення ставати більш гармонійною, досконалою, духовною, людиною*. Важливою умовою встановлення діалогу є те, що автор твору (психолог) прагне бути «почутим», у той час як читач (клієнт) хоче «почути» – він сподівається отримати інформацію, в якій зацікавлений і яка допоможе йому вирішити особисту проблему. Але така взаємодія не означає пасивність клієнта-читача, його, так би мовити, «позицію на отримання». На думку Ю.М. Лотмана, читання – це завжди боротьба між автором та читачем, коли перший весь час спонукає другого мовби добудувати ціле [7].

Консультування через ЗМІ допомагає людині розпочати роботу над собою, переглянути свої життєві орієнтири, віднайти можливості особистісного росту. При

цьому варто спиратися на актуальні потреби людини, її насущні проблеми та реальні можливості. Відповідно до категорії громадян, які послуговуються таким видом заочної психологічної допомоги, підбирається певна інформація, яка викладається у такій формі, щоб забезпечити, *по-перше*, конструктивне сприйняття і розуміння відомостей, *по-друге*, пошук, усвідомлення і використання особистісних ресурсів для подолання негативних наслідків шоку, розгубленості, страху, зневіри, депресії та покращення якості свого життя. Будь-яка інформація чи повідомлення має заряджати вірою і надією на позитивне вирішення кризової ситуації. Людина має розуміти, що в змозі сама зробити надзвичайно багато, причому вона не залишиться наодинці, а завжди може розраховувати на допомогу й підтримку інших – родичів, друзів, знайомих, оточуючий людей, а також психологів, які саме на таку обопільну допомогу, спільне вирішення кризової ситуації можуть зорієнтувати. Адже тільки *об'єднаними зусиллями* люди, як окремі особистості – суб'єкти індивідуального і спільного життя – спроможні подолати тяжкі обставини.

Діалог починається з бажання людини перевірити свої знання або отримати нові з тих тем, які її цікавлять. Важливо підкреслити, що вже сама назва, заголовок будь-якого тексту є своєрідним «ключем до змісту» (Л.Ф. Грицюк), запрошенням до спілкування, орієнтована на вибір читача, налаштовує його на сприймання тексту й отримання очікуваної інформації (Р. Барт, У. Еко, А.О. Євграфова, В.А. Кухаренко, Г.О. Махова, В. В. Молоченко та ін.). «Можна сказати, – писав А.А. Брудний, – що текст мов би керує процесом розуміння, починаючи з перших осмислених одиниць поділу в індивіда формується настановлення, пов'язане з прогнозуванням наступного змісту» [3]. До спільних роздумів закликають також особливі звертання до людини або групи людей (які об'єднані схожою проблемою). Умовою діалогічної комунікації є логічний виклад матеріалу, розкриття причинно-наслідкових зв'язків, явищ, подій, постановка проблеми, що вводить людину у «суть справи» і викликає бажання висловити свою думку, подискутувати. Застосування гасел, влучних цитат і висловів, постановка запитань – все це є засобами встановлення і підтримання діалогу з читачем, що послуговується психологічною допомогою через текстові ЗМІ.

Дослідники (М.М. Бахтін, М. Бубер, Г.В. Дьяконов, Б.Ф. Ломов, С.Л. Франк та ін.) розглядають твір як цілісне мовленнєве висловлювання, в якому автор транслює не лише якусь інформацію, а й своє ставлення до проблеми. І лише реципієнт, точніше його особистісне включення у текст, зауважує Н.В. Чепелева, доповнює останній, робить твором в істинному значенні цього слова. Будь-який текст має «внутрішню діалогічну структуру» – він містить як відкриті, так і приховані апеляції до одних авторів, полемізує з поглядами інших, спирається на авторитети, відомі факти, положення (наприклад, шляхом цитування), або піддає їх сумніву. Діалогічний текст містить апеляції до реципієнта, його потреб, запитів, інтересів, орієнтований на певний рівень знань. Зіставлення різних точок зору, смислових позицій, яке також притаманне діалогічному тексту, має на меті стимулювати виникнення нового знання, ставлення, оцінки у людини, що його сприймає [10].

Діалог відкриває можливості людини, яка включилась у нього, розширює межі індивідуальної свідомості, сприяє оформленню особистої думки,

усвідомленню власної життєвої позиції. Навпаки, маніпулювання, яке пов'язане з ігноруванням бажань особистості, якою маніпулюють, перекреслює усі її можливості, закладаючи механізм підкорення чужій думці та волі, втрати відчуття себе суб'єктом, єдиним будівничим свого життя. Під час маніпулювання людина не відкриває нові смисли і не керується ними, а живе, озируючись на того, хто править її свідомістю і поведінкою. Вчені виділяють психологічні «мішені» впливу. Так, за П.С. Тарановим, це: 1) спонукання активності (потреби, інтереси, схильності, ідеали); 2) регулятори активності (сміслові, цільові й операційні установки, групові норми, самооцінка, світогляд, переконання, вірування); 3) інформаційні структури активності (знання про світ, людей, відомості, які забезпечують інформацією людську активність); 4) операційний склад активності (спосіб мислення, стиль поведінки, звички, уміння, навички); 5) психічні стани, пов'язані з реалізацією різних форм активності (фонові, функціональні, емоційні) [8]. Можна стверджувати, що *маніпулятор використовує «мішені» впливу, а консультант-психотерапевт гуманістичного спрямування враховує здібності, очікування, сподівання, стиль мислення, психічні стани та ін. для допомоги людині в її особистісному розвитку, виходу із складних, кризових ситуацій. Крім того, діалогічна взаємодія забезпечує можливості для виявлення адекватної самооцінки, самоповаги, самоприйняття, що є необхідними рушійними силами психічного розвитку і самовдосконалення особистості.*

Якої б теми не торкався психолог, він має володіти навичками вибудови діалогічного тексту, бути компетентним у встановленні та розгортанні діалогу. Налаштування на діалог, сам процес діалогічної взаємодії і «діалогічна незавершеність» складають етапи й умови успішної психологічної допомоги людині. На психолога лягає особистісна і професійна відповідальність, аби не перетворити діалог у явне чи приховане маніпулювання. Тим більше, коли йдеться про трансляцію життєвих цінностей і смислів, створення умов для породження нових смислів у людини, яка послуговується заочною формою консультування. Неодмінною умовою для *обміну життєвими смислами* має бути *відкритість самого консультанта* новому досвіду, пошуку нових, вищих смислів. Під час консультування фахівцю важливо допомогти людині, яка потребує психологічної допомоги, прислухатися до себе, голосу власної совісті, підтримати прагнення і готовність шукати і реалізовувати сутнісні смисли, нести за це особисту відповідальність.

Процес і результативність (зокрема, формування смислів) діалогу з читачем залежить від постановки психологом мети спілкування і засобів її досягнення. Адже текст, зазначає Н.В. Чепелева, «не лише моделює взаємодію автора та реципієнта, відображаючи, з одного боку, задум автора, його комунікативний намір, з другого – програму діяльності того, хто його сприймає, а й здійснює вирішальний психологічний вплив на свідомість реципієнта, дозволяючи керувати процесами сприймання та розуміння повідомлення, впливати не лише на когнітивну, а й смислову сферу особистості» [12]. Сила слова, підкреслював С.Г. Кара-Мурза у праці «Манипуляция сознанием», полягає не в інформаційному змісті, а в сугестивному впливі. Тому від фахівця вимагається свідомий вибір тих або інших

прийомів впливу (маніпулятивних, діалогічних, маніпулятивно-діалогічних або псеводіалогічних тощо).

Спілкування через текстові видання може відбуватися у формі монологу, який переходить у діалог, і навпаки. Так, вивчаючи діалогічність монологу і роль діалогу у мас-медійній комунікації, зокрема через друковані засоби масової інформації, І.І. Колкарева зазначає, що між автором газетної статті й автором листа-відгука встановлюється особливий вид опосередкованого діалогу. Дослідниця розглядає діалогічність як ознаку монологічного мовлення [5]. Основою діалогу з читачем вважається інтертекст: смислом твору наповнює не лише автор, але й читач. З точки зору рецептивної естетики: «Художній твір не дорівнює собі. Його текст не міняється, але смисл змінний, бо є результатом взаємодії досвіду читача (слухача, глядача) і автора. Сприйняття твору йде в режимі діалогу читача і тексту» [2, с. 362]. В певному сенсі тут можна говорити про діалог читача (або читачів) з автором через його текст, а також про «діалог душі читача з душею тексту» (А.М. Лісовський), «діалог свідомостей автора і читача», коли здійснюється «перетворення матеріального тексту в духовну цінність...» (О.Л. Біличенко).

Основою комунікації у режимі діалогу через друковані, текстові ЗМІ є розуміння тексту, а також формулювання відповіді на нього або проведення мисленнєвої дискусії, смислообмін між психологом і громадянами як суб'єктами взаємодії. Результатом діалогу виступає породження такого нового смислу, який допомагає людині зрозуміти конфліктну ситуацію, свою проблему, переосмислити власні можливості та об'єктивні умови її розв'язання. Розуміння тексту, зазначено у працях В.П. Зінченка, Г.С. Костюка, С.Л. Рубінштейна та ін., являє собою складну мисленнєву діяльність, яка включає в себе аналіз – виділення у тексті інформативно значущих елементів, і синтез – об'єднання їх у єдине ціле. Відсутність синтезу свідчить про нерозуміння, і, навпаки, розуміння тексту виникає у той момент, коли здійснюється синтез. Висока мотивація процесів розуміння стимулює розумову й комунікативну активність людини, налаштовує її на рівний обмін думками і враженнями з партнером по комунікації. Розуміння тексту є центральною ланкою процесу засвоєння інформації та результатом комунікативного впливу автора тексту і сприймаючого текст індивіда. Особливо це стосується, акцентує увагу Л.О. Данильчук, друкованого чи письмового тексту, преси, яка є більш аналітичною (ніж, наприклад, радіо і телебачення), адже «вона потребує сильних аргументів для переконання читачів і більшою мірою “працює” з розумом аудиторії» [4].

Н.В. Чепелевою показано, що керуючий вплив на розуміння тексту здійснює його структурно-сміслова організація, важливими характеристиками якої є інформаційна насиченість твору, яка включає в себе когнітивну, рефлексивну і регулятивну інформацію та рівномірний розподіл її по всьому тексту. Провідну роль в керуванні процесом сприймання та розуміння повідомлення відіграє також включення в його структуру метатекстових елементів, що дозволяє акцентувати увагу реципієнта на ключових положеннях тексту, узагальнювати текстовий матеріал, спрямовувати його здогадки та очікування в бажаному для автора напрямку [12].

Психолог, як ініціатор діалогу, викликає (активізує, збуджує) думку у свого опонента, який мисленнєво (і, можливо, через лист-відгук) посиляє власне судження

з приводу не байдужої для нього проблеми або окремої тези. Такий мисленнєвий діалог не закінчується навіть тоді, коли людина відкладає газету чи журнал зі статтею психолога. А значить, для підтримання саме такого, діалогічного, режиму спілкування, психолог має вибудовувати свій виступ у текстових ЗМІ таким чином, аби людина, яка долучається до цього спілкування, мала можливість і бажання підтримати розмову, шукати й отримувати для себе відповіді, до яких вона може поставитись і на які зможе відреагувати як суб'єкт, особистість, котра здатна до відновлення власних ресурсів. При цьому особа продовжує діалог з психологом, який не «ставити крапку» у своїх порадах, а залишає простір для роздумів, особистої думки і вибору дій свого партнера, а також розвитку їхніх стосунків.

Висновки. У процесі гуманістичного діалогу через текстові ЗМІ психолог створює умови, щоб людина могла відкрити резерви для власного становлення, руху вперед до саморозуміння і реконструкції свого життєвого шляху. Основою комунікації у режимі діалогу через текстові ЗМІ є розуміння тексту, формулювання відповіді на нього або проведення мисленнєвої дискусії, а також смислообмін між психологом і читачем як суб'єктом взаємодії. Результатом діалогу виступає породження такого нового смислу, який допомагає людині зрозуміти конфліктну ситуацію, свою проблему, переосмислити власні можливості й об'єктивні умови її розв'язання в кризових умовах.

Список використаної літератури

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин — М.: Искусство, 1986. — 445 с.
2. Борев Ю.Б. Эстетика. Теория литературы : энциклопедический словарь терминов / Ю.Б. Борев. — М.: Астрель : АСТ, 2003. — 576 с.
3. Брудный А.А. Понимание как компонент психологии чтения / А.А. Брудный // Проблемы социологии и психологии чтения. — М.: Книга, 1975. — С. 162–172.
4. Данильчук Л. Роль засобів масової інформації у соціальній профілактиці торгівлі людьми / Лариса Данильчук // Педагогіка і психологія професійної освіти, № 6, 2013. — С. 190-199.
5. Колкарева И.И. Лингвистические характеристики диалога в британском газетном дискурсе: автореф...канд. филолог.наук: 10.02.04 — Германские языки / Ильяна Игоревна Колкарева. — Москва, 2012. — 21 с.
6. Куницкая С.А. Сущность взаимопонимания в педагогическом диалоге. Духовное воспитание в педагогическом диалоге: Учебно-методическое пособие / С.А. Куницкая. — Минск : БЕЛМАПО, 2005. — 14 с.
7. Лотман Ю.М. Структура художественного текста / Ю.М. Лотман. — М.: Искусство, 1970. — 384 с.
8. Таранов П. Приемы влияния на людей [Текст] / П. Таранов. — М.: ФАИР-ПРЕСС, 2002. — 608 с.
9. Ханецька Т. Діалогічна спрямованість професійного спілкування психолога / Тетяна Ханецька // Вісник інституту розвитку дитини. Серія: Філософія. Педагогіка. Психологія: Збірник наукових праць. — К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2010. — Вип. 11. — С. 170-175.

10. Чепелева Н.В. Вплив смислової структури тексту на його розуміння читачем / Н.В. Чепелева, Л.П. Яковенко // Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2011, Том. II, Психологічна герменевтика, Вип. 7. – С. 79-89.
11. Чепелева Н.В. Діалогічно-орієнтований підхід в системі підготовки практичних психологів / Н.В. Чепелева, Н.І. Пов'якель // Вісник Тернопільського експеримент. ін-ту пед. освіти. – Тернопіль, 1996. – С. 29-31.
12. Чепелева Н.В. Текстова інформація як чинник психологічного впливу на свідомість реципієнта / Н.В. Чепелева // Технології розвитку інтелекту: Електр.наук.журн. – Том 1, № 2 (2011).

Стаття посвящена описанию психологического обеспечения восстановления личностного ресурса человека в кризисных условиях через текстовые средства массовой информации (пресса, интернет-издания). Показано, что диалогическое взаимодействие психолога и читателя в текстовых СМИ способствует лучшему пониманию человека ситуации, которую он переживает как кризисную, нахождению им смыслов собственной жизни и внутренних потенций для их реализации. Рассмотрены условия эффективного диалогического общения психолога с населением в психотравмирующих условиях.

Ключевые слова: психологическая помощь, диалог, признаки диалога, кризисные условия, текстовые СМИ.

The article is devoted to the description of psychological support of the individual's personal resources recovery in the conditions of crisis through the text media (the press, online media). It is shown that dialogic interaction between a psychologist and reader in the text media contributes to a better understanding of a situation that a person experiences as a crisis and finding their own life meaning and the internal potentials for their implementation. The conditions for effective dialogic communication between a psychologist and population in stressful conditions are examined.

Key words: psychological aid, dialogue, signs of a dialogue, crisis conditions, the text media.

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ВІДДІЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЇ, ВІКОВОЇ ФІЗІОЛОГІЇ
ТА ДЕФЕКТОЛОГІЇ**

Особистість в умовах кризових викликів сучасності

Матеріали методологічного семінару

24 березня 2016 року

м. Київ

УДК: 159.923.2 + 316.6 + 364.62

Особистість в умовах кризових викликів сучасності: Матеріали методологічного семінару НАПН України (24 березня 2016 року) / За ред. академіка НАПН України С.Д. Максименка. – К., 2016. – 629 с.

Електронний збірник рекомендовано до друку на засіданні бюро Відділення психології, вікової фізіології та дефектології НАПН України (*протокол № 11 від 27 жовтня 2016 р.*)

У матеріалах методологічного семінару висвітлюються теоретико-методологічні проблеми розвитку і саморозвитку особистості в умовах кризових викликів сучасності. Зміст статей віддзеркалює актуальні питання теоретичних і прикладних досліджень, спрямованих на вирішення проблем конструювання життєдіяльності особистості та пошуку стратегій надання психологічної допомоги постраждалим різним верствам населення, які зазнали життєвої кризи, у відновленні їхнього психологічного потенціалу.

Матеріали методологічного семінару розраховані на наукових працівників у галузі психології і педагогіки, аспірантів, студентів, а також на практичних психологів та соціальних працівників.

Редакційна колегія: дійсний член НАПН України, доктор психол. наук., проф. С.Д. Максименко (головний редактор); дійсний член НАПН України, доктор психол. наук., проф. Н.В. Чепелева (заступник головного редактора); дійсний член НАПН України, доктор психол. наук., проф. М.Л. Смільсон; канд. психол. наук, доцент Г.В. Гуменюк (відповідальний секретар).

Комп'ютерна верстка: Г.В. Гуменюк, Т.О. Корнієнко.